

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

13 augustus 1969

54e jrg.

No. 2708

Versijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; R. Iwema; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit

REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

J. van der Burg

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck

INHOUD

Rationele devaluatie? 781

Prof. Mr. W. J. Slagter:

Het wetsontwerp inzake het stakingsrecht (I)..... 782

H. H. M. Foppe:

Correctie op vervangingswaarde bij de balanswaardering 786

Ontwikkelingshulp in cijfers 788

Notitie:

Hier rust 785

Ingezonden stukken 790

Economisch-statistische berichten 792

Boekennieuws 793

Geld- en kapitaalmarkt.. 795

Rationele devaluatie?

Twee constatering: 1. de Franse devaluatie was een volslagen verrassing; 2. de Franse devaluatie was onvermijdelijk. Twee constatering, die nu niet bepaald in elkaars verlengde liggen; immers hoe kan iets dat onvermijdelijk is toch als een verrassing komen? Toch heeft men ze de afgelopen dagen herhaalde malen in één adem kunnen horen noemen. Deze inconsistentie zou men het gevolg kunnen noemen van de wijze waarop troebele nationaal-politieke en meer rationeel-economische motieven door elkaar spelen in de bepaling van de internationale valuta-politiek.

De Franse devaluatie kwam niet onverwacht omdat zij niet verwacht werd (om het eens cryptisch te formuleren), zij kwam onverwacht omdat devaluatie in de jaren '60 een uiterste redmiddel is geworden in een prestigeslag tussen nationale economieën, een ultimatum remedium waartoe men pas zuchtend besluit als men er helemaal geen gat meer in ziet, als de deviezenreserves zeer gering, de speculatiebeweging rond de valuta in opspraak zeer omvangrijk, en de internationale concurrentiepositie van het land in kwestie zeer aangetast is geworden. Dan, ja pas dan vindt na alle voorafgaande ontkenningen uiteindelijk toch een depreciatie van de munteenheid plaats, met veel verlies aan nationaal prestige voor het land, wiens munt zózeer de risee is geworden van de internationale financiële wereld dat niemand meer op zijn bezit prijs stelde, aan persoonlijk prestige ook voor de leiders van dat land. Wie herinnert zich niet de gebeurtenissen rond de devaluatie van het Pond Sterling eind 1967?

Wat men ook wil beweren, wisselkoerswijziging is geen rationele beslissing, gebaseerd op een koele analyse van 's lands economie en genomen op een moment dat de maatregel nog redelijk effect kan sorteren. Zij is een door allerlei politiek sentiment (hoor bijvoorbeeld de recente discussie in West-Duitsland) omspoelde, ten einde raad genomen en tot veel grotere proporties opgeblazen politieke beslissing, dan zij als weliswaar ingrijpend, doch niettemin simpel economisch correctief is.

Frankrijk heeft de kwestie van de devaluatie echter kennelijk als een zuiver technisch vraagstuk willen beschouwen. Niet overijld, wél tijdig is besloten een eind te maken aan een toestand, waarin het externe evenwicht in gevaar begon te geraken, nog niet in extreme mate weliswaar, maar wel met alle kenmerken van een beginnende „fundamentele onevenwichtigheid”, zoals men weet de voorwaarde van het IMF.

Of zou er toch wel meer dan alleen economische berekening aan te pas zijn gekomen? Een politieke overweging kan zijn geweest dat het verrassingselement en het technische succes van een devaluatie nú eerder wat zouden *toevoegen* aan het prestige van een regering dan devaluatie-als-laatste-redmiddel er gewoonlijk *afbreuk aan doet*. De maatregel kan ook in niet onaanzienlijke mate zijn ingegeven door de wens de as Bonn-Parijs te versterken in een klein-Europa zonder Engeland. De CDU is daar gevoeliger voor dan de SPD. De devaluatie heeft de CDU in de kaart gespeeld; de SPD heeft nu een belangrijke inzet bij de komende Bondsdagverkiezingen verloren, namelijk Schillers wens de Mark te revalueren.

Zou het dan toch allemaal niet zo economisch-rationeel zijn als het Franse besluit tot tijdige devaluatie wel lijkt?

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

dR

Het wetsontwerp inzake het stakingsrecht (I)

In de afleveringen van *ESB* van 19 en 26 juni 1968 heb ik het advies besproken, dat de SER heeft uitgebracht n.a.v. het voorontwerp van wet inzake het stakingsrecht (zie ook de reactie op deze kritische bespreking van de hand van Mr. P. H. Hugenholtz met mijn naschrift in *ESB* van 21 augustus 1968). Enige maanden geleden zijn bij de Tweede Kamer twee wetsontwerpen ingediend, één met betrekking tot de werkstaking en één met betrekking tot commissies van onderzoek inzake werkstaking. In deze wetsontwerpen is vrijwel over de gehele lijn het advies van de SER gevolgd. Voor de inhoud van de beide wetsontwerpen kan dus grotendeels worden volstaan met een verwijzing naar mijn artikel van vorig jaar over het SER-advies. Het is hier slechts de plaats om de aandacht te vestigen op enkele punten, waarin het wetsontwerp afwijkt van het SER-advies alsmede op enkele beschouwingen uit de Memories van Toelichting bij de beide wetsontwerpen.

DE KERN VAN DE NIEUWE REGELING

De kern van de nieuwe regeling is te vinden in art. 25 van het ontwerp tot wijziging van de Wet op de collectieve arbeidsovereenkomst. Het eerste lid van dit artikel luidt als volgt:

„Artikel 25. 1. Een vereniging van arbeiders, die een werkstaking uitroept of die de leiding van een uitgebroken werkstaking op zich neemt, handelt alleen onrechtmatig indien:

a. de werkstaking in strijd is met de wet of zij ten doel heeft de werkgever te bewegen tot gedragingen, welke in strijd met de wet zijn, tenzij het gaat om gedragingen waardoor de werkgever in strijd zou handelen met artikel 14 van deze wet en de vereniging geen partij is bij de collectieve arbeidsovereenkomst, bedoeld in dat artikel;

b. de vereniging in strijd handelt met een verplichting van de vereniging uit hoofde van een collectieve arbeidsovereenkomst waarbij zij partij is;

c. de vereniging in strijd handelt met normen, welke gelden in het onderlinge verkeer tussen werkgevers dan wel verenigingen van werkgevers en verenigingen van arbeiders;

d. een kennelijke onevenredigheid bestaat tussen het doel der werkstaking en de gevolgen van het toepassen van het stakingsmiddel;

e. de werkstaking onder zodanige omstandigheden plaatsvindt, dat daardoor tegenover de werkgever kennelijk in strijd wordt gehandeld met de zorgvuldigheid, welke bij het toepassen van het stakingsmiddel betaamt”.

Daarmede keert het wetsontwerp zich tegen het zgn. Panhonlibco-arrest van de Hoge Raad (H.R. 15 januari 1960, N.J. 1960/84), welk arrest van de gedachte uitging, dat een staking in beginsel een vorm van wanprestatie t.a.v. de individuele arbeidsovereenkomst is en dat de vakbond, die tot staking uitroept, derhalve uitlokt tot wanprestatie. Uitlokking van wanprestatie is in het algemeen een onrechtmatige daad tegenover de schuldeiser in het contract, jegens wie de uitgelokte wanprestatie pleegt. Daarmede

wordt het optreden van de vakbond in beginsel als onrechtmatig gekwalificeerd. De vakbond mag echter bewijzen, dat wegens een rechtvaardigingsgrond aan het niet-pres-teren door de werknemer het wanprestatiekarakter wordt ontnomen, zodat er dan bij gebreke van wanprestatie door de werknemer evenmin een onrechtmatige daad van de vakbond jegens de werkgevers is.

Door het wetsontwerp wordt a.h.w. *de bewijslast omgekeerd*: het optreden van de vakbond is in beginsel rechtmatig. De verplichting van de werknemer om de bedongen arbeid te verrichten is geschorst, indien hij deelneemt aan een werkstaking, waarvan de leiding berust bij een vakbond (art. 1639 aa B.W. volgens het wetsontwerp). Indien werkgevers daardoor benadeeld worden, dienen deze laatsten — evenals iedereen, die stelt door een onrechtmatige daad van een ander benadeeld te zijn — te bewijzen, dat het optreden van de vakbond onrechtmatig is. Deze omkering van de bewijslast wordt in het wetsontwerp bewerkstelligd, doordat de onrechtmatigheid van het optreden van de vakbond niet mag worden aangenomen op de enkele grond, dat het gekwalificeerd kan worden als uitlokking van wanprestatie. Dit element wordt er hypothetisch uit geëlimineerd. Blijft het optreden van de vakbond na deze eliminatie nog onrechtmatig, dan kan zulks door de rechter verklaard worden. Dit heeft dan tot gevolg, dat de schorsing van de rechten en verplichtingen uit de individuele arbeidsovereenkomst, die door de staking intrad, weer een einde neemt. Eindigt deze schorsing en hervat niettemin de werknemer de arbeid niet, dan pas kan voor het eerst van wanprestatie t.a.v. de individuele arbeidsovereenkomst worden gesproken.

TWEE BEZWAREN

Tegen de hier toegepaste constructie handhaaf ik grotendeels de bezwaren, die ik uitvoeriger heb uiteengezet in *ESB* van 19 juni 1968. Het eerste bezwaar komt in het kort hierop neer, dat slechts in schijn een taak voor de rechter wordt gehandhaafd, doch dat in wezen de rechter, formeel gehandhaafd als een vlag die de lading moet dekken, materieel ter zijde wordt gesteld. De rechter mag zich slechts in marginale gevallen over de al dan niet rechtmatigheid uitspreken; de strijd is in wezen geen rechtsstrijd maar een machtsstrijd en het gaat dus in de eerste plaats niet om de al dan niet rechtmatigheid maar om de aanvaardbaarheid van looneisen en andere arbeidsvoorwaarden.

Het tweede bezwaar bestaat hierin, dat de wetgever, om de mogelijkheid open te laten dat een niet-juridische gedachtengang wordt getoetst door de rechter, een constructie bezigt, die juridisch niet deugt. In genoemd *ESB*-artikel is dit bezwaar in zes onderdelen uitgewerkt, op drie

waarvan ik nu aan de hand van de Memorie van Toelichting met een enkel woord moet terugkomen.

1. DE AFGEWEEZEN DRIEHOEKS-CONSTRUCTIE

In het wetsontwerp wordt de normale constructie doorbroken, dat indien B jegens C wanprestatie pleegt, omdat B tot deze wanprestatie door A wordt uitgelokt, alsdan A jegens C een onrechtmatige daad pleegt. Verwerpt men deze constructie bij de individuele arbeidsovereenkomst, dan kan dat op drie gronden geschieden:

- a. de handeling van B jegens C wordt niet langer gekwalificeerd als een wanprestatie; bij gebreke van wanprestatie is er ook geen uitlokking van wanprestatie van A jegens B, derhalve evenmin een onrechtmatige daad van A jegens C;
- b. de handeling van B jegens C levert weliswaar wanprestatie op, maar de uitlokking van deze wanprestatie dient niet meer als een onrechtmatige daad te worden gekwalificeerd;
- c. de uitlokking door A van een wanprestatie van B jegens C dient weliswaar in het algemeen te worden gekwalificeerd als een onrechtmatige daad van A jegens C, maar op deze hoofdregel in het verbintenissenrecht dient bij de individuele arbeidsovereenkomst een uitzondering te worden gemaakt.

Als men voor één bepaald onderwerp afwijkt van de elders geldende regeling, dan kan men twee kanten uit: rechtvaardigt dit ene onderwerp een zo afwijkende wettelijke regeling of zijn wij ook op andere terreinen toe aan een herwaardering van de begrippen wanprestatie en onrechtmatige daad? Betekent het wetsontwerp een eenmalige uitzondering of een eerste pionier? Men zal óf de uitzondering moeten rechtvaardigen (positie c) óf de noodzaak van algehele herwaardering (posities a en/of b).

De wetgever heeft tussen deze drie mogelijkheden moeten kiezen. Daarbij kon meteen mogelijkheid b worden geëlimineerd: een algemene terzijdestelling van een van de belangrijkste verworvenheden van de moderne rechtswetenschap („de driehoeksconstructie”) zou algemeen ernstig in strijd met de rechtvaardigheid worden geacht. Er bleven dus over de mogelijkheden a en c. De wetgever heeft in navolging van het SER-advies geopteerd voor alternatief c, zonder evenwel het daarbij vereiste bewijs te leveren, waarom juist bij de individuele arbeidsovereenkomst in tegenstelling tot alle andere overeenkomsten een afwijkende regeling zou moeten gelden. De wetgever volstaat met de dooddoener, dat bij handhaving van de driehoeksconstructie bij de individuele arbeidsovereenkomst de maatschappelijke werkelijkheid van het collectief afsluiten van een c.a.o. en van het collectief staken zou worden miskend. Hier wordt gewoon langs elkaar heen gepraat; de stelling, dat de constructie van de wetgever dogmatisch faalt, wordt onweersproken gelaten; er wordt slechts tegenover gesteld, dat toepassing hiervan tot maatschappelijke onbevredigende resultaten leidt. Dit laatste kan worden toegegeven, maar verklaart niet, waarom de wetgever dan de keuze op alternatief c laat vallen terwijl alternatief a veel meer voor de hand zou hebben gelegen.

Het zou immers zeer eenvoudig voor de wetgever geweest zijn om bij uitwerking van de door hemzelf uitgesproken gedachte tot een niet alleen maatschappelijk maar ook juridisch bevredigende regeling te komen. Men zou dan als volgt moeten redeneren: de verplichting van de arbeider om de bedongen arbeid te verrichten, is geschorst,

indien hij deelneemt aan een werkstaking, waarvan de leiding berust bij een vereniging van werknemers (zie art. 1639 aa lid 1, zin 1, B.W. volgens het wetsontwerp). Door deze schorsing kan men aan de werknemer niet meer het verwijt maken van wanprestatie, net zo min als men aan enige debiteur, wiens verplichtingen ten gevolge van tijdelijke overmacht zijn geschorst, het verwijt van wanprestatie kan maken. Doordat er geen wanprestatie van de werknemer is, is er evenmin uitlokking van wanprestatie door de vakbond, dus evenmin een onrechtmatige daad van de vakbond jegens de werkgever.

Deze constructie ligt in het wetsontwerp opgesloten en men kan zich dan ook afvragen, waarom de wetgever het niet voldoende heeft geoordeeld om hierop de afwijzing van de actie uit onrechtmatige daad tegen de vakbond te baseren. Het ziet er thans naar uit, dat de wetgever, niet vertrouwend op haar eigen constructie van art. 1639 aa lid 1 B.W., daarnaast nog een tweede barrière tegen de actie van de werkgever heeft opgeworpen. Deze tweede barrière is volkomen overbodig en juridisch-dogmatisch een onding.

De gedachtengang van de wetgever is slechts begrijpelijk, indien men met twee factoren rekening houdt. In de eerste plaats zou men tegen de zojuist genoemde constructie kunnen aanvoeren, dat de vakbond zich zelf een geprivilegieerde positie toekent, door eerst tot een staking op te roepen, daarmee te bewerkstelligen, dat de verplichting uit de arbeidsovereenkomst wordt geschorst¹ en vervolgens weer op deze door de vakbond zelf bewerkstelligde schorsing een beroep te doen ter afwijking van het verwijt van onrechtmatige daad.

Een tweede factor ter verklaring van de gedachtengang van de wetgever zou kunnen zijn de — haast emotionele — weerzin tegen de constructie, waarbij de individuele arbeidsovereenkomst tot uitgangspunt wordt genomen. Dit laatste is gedaan in het reeds genoemde Panhonlibco-arrest en daarop is destijds van verscheidene zijden kritiek uitgeoefend. Ten onrechte wordt in de Inleiding van de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp m.b.t. commissies van onderzoek inzake werkstaking hieruit de conclusie getrokken, dat het standpunt, dat de werkstaking voornamelijk beoordeeld dient te worden vanuit de contractuele verhouding tussen de werkgever en de individuele werknemer, verlaten zou zijn. Daarvan is geen sprake. Meent de wetgever werkelijk, dat een gedachtengang, die nog slechts negen jaar geleden door de Hoge Raad is gevolgd, thans door iedereen, ook door ons hoogste rechtscollege zelf, zou zijn verlaten? Denkt de wetgever werkelijk, dat enkele critici het standpunt van geheel juridisch Nederland vertolken? Wie het eens is met de Hoge Raad, behoeft daar minder snel uiting aan te geven, dan degene, die het oneens is met de Hoge Raad. Het valt niet te ontkennen, dat door een staking contractuele verplichtingen uit de individuele arbeidsovereenkomsten niet worden nageleefd. Op het Panhonlibco-arrest is dogmatisch niets aan te merken².

¹ Vrij algemeen wordt aangenomen, dat een aanvaarde staking niet leidt tot het einde van de dienstbetrekking maar slechts tot een schorsing van de wederzijdse uit de arbeidsovereenkomst voortvloeiende verplichtingen. Zie bijv. Hof van Cassatie te Brussel, 23 november 1967, *Rechtskundig weekblad*, 23 juni 1968, blz. 2215: de deelneming aan een staking sluit op zichzelf niet de wil in om de arbeidsovereenkomst voor arbeiders of bedienden te verbreken, en brengt bijgevolg de verbreking ervan niet tot stand.

² Aldus ook Mr. A. Spruit, *Sociaal Maandblad Arbeid (S.M.A.)* 1968, blz. 295.

De wetgever heeft echter klaarblijkelijk een pathologische afkeer van deze individuele benadering gekregen, uit vrees, dat daarmee het stakingsrecht om zeep zou worden geholpen. Jammer! Immers, juist door van de schorsing van de individuele arbeidsovereenkomst uit te gaan, ware het door de wetgever gewenste resultaat dogmatisch veel fraaier te bereiken zijn geweest. Op een tweede oplossing van het probleem kom ik hieronder nog nader terug.

De aanvaardbaarheid van de staking in het huidige maatschappelijke bestel hangt in het geheel niet af van een al dan niet collectieve of individuele benadering van het probleem. In de M.v.T. op het wetsontwerp inzake het stakingsrecht wordt m.i. een drogredenering gevolgd: „Voor wat de betekenis van het collectieve element betreft, zou men een zekere vergelijking met de collectieve arbeidsovereenkomst kunnen maken: komt de collectieve arbeidsovereenkomst tot stand, dan prevaleert deze boven de individuele arbeidsovereenkomst; komt de collectieve arbeidsovereenkomst niet tot stand, dan gaat de collectieve actie van de vakvereniging boven de verplichtingen van de individuele werknemer”. Op deze argumentatie past de kwalificatie „*elegantia iuris*”; het is een elegante vergelijking, die op het eerste oog meer overtuigingskracht heeft dan bij nadere bezinning. De collectieve arbeidsovereenkomst behoort als hogere regeling te prevaleren boven de individuele arbeidsovereenkomst; het valt niet in te zien, waarom de individuele arbeidsovereenkomst — aangenomen, dat deze nog bestaat — zou moeten wijken voor het feit, dat de wanprestatie georganiseerd, collectief en uitgelokt is.

2. MARGINALE TOETSING

In genoemd *ESB*-artikel werd het tekort schieten van de hier toegepaste juridische constructie in de tweede plaats geadstrueerd met een beroep op het feit, dat de normale regels van de onrechtmatige daad ook in een ander opzicht overboord worden gezet, doordat de vakbond uit dien hoofde slechts kan worden aangesproken, indien zij *kennelijk* handelt in strijd met de zorgvuldigheid, welke bij het toepassen van het stakingsmiddel betaamt. Door de invoering van het woord „*kennelijk*” (in navolging van het *SER*-advies) wordt bereikt, dat het handelen van de vakbond alleen „*marginale*” kan worden getoetst, d.w.z. dat overtreding van een voor ieder geldende zorgvuldigheidsnorm voor iedereen behalve voor een vakbond een onrechtmatige daad oplevert, omdat hiervan bij een vakbond pas sprake is, indien geen enkele redelijk handelende vakbond aldus had kunnen optreden. In de *Memorie van Toelichting* wordt — wellicht in navolging van *Hekkelman*³ — in dit verband eufemistisch (op het misleidende af) gesproken van „*concretisering*” van de onrechtmatigheidseis. Er is hier geen sprake van concretisering maar van fundamentele wijziging van de norm.

In dit opzicht gaat het wetsontwerp precies tegen de huidige stroming in de rechtspraak in. Was immers aanvankelijk de mogelijkheid van een actie uit onrechtmatige daad tegen de overheid uiterst beperkt, daarin is sinds het *Ostermann*-arrest⁴ een grote wijziging gekomen. Ook de overheid kan thans wegens de strijd met de zorgvuldigheid aansprakelijk worden gesteld. Er wordt nog wel rekening gehouden met een marge, waarbinnen de overheid vrij mag optreden⁵, maar de marge wordt steeds geringer⁶. Terwijl de overheid steeds minder ook t.a.v. de zorgvuldigheidsnorm een uitzonderingspositie geniet, wil men in dit wetsontwerp aan de vakbond een zodanige positie wél

toekennen. Wie zal hierna volgen? Moet men dan straks ook met een marginale toetsing volstaan, als men zich afvraagt, of een commissaris van een N.V., die in zijn toezicht is tekort geschoten — waardoor de N.V. stropen heeft geleden, waardoor zij niet meer liquide is, waardoor haar schuldeisers benadeeld worden — een onrechtmatige daad heeft gepleegd jegens die schuldeisers? Een vergelijking met een „*kunstfout*” van de chirurg faalt. Daar heeft men zich welbewust onderworpen aan een risico; zonder aanvaarding van dit risico kan de chirurg zijn werk niet verrichten. Van een dergelijke contractuele relatie is hier geen sprake. *Trouwens*, wordt niet voorbij gezien, dat „*marginale toetsing*” hoogstens bij de onrechtmatige overheidsdaad past, maar overigens alleen bij contractuele verhoudingen, waarbij men aan een partij of een derde een discretionaire bevoegdheid heeft gegeven? Ook hiervan is ten deze geen sprake.

De motivering in de *Memorie van Toelichting*, waarom hier zou moeten worden volstaan met een marginale toetsing is geheel onvoldoende: „Overeenkomstig het advies van de *SER* is ook hier de taak van de rechter beperkt tot een marginale toetsing om te voorkomen, dat de rechter zou worden genoodzaakt het belangengeschil te beslechten”. Natuurlijk is het juist, dat dient te worden voorkomen, dat de rechter gewikkeld wordt in een belangen- en machtsstrijd, terwijl hij niet geroepen is om een oordeel uit te spreken over de aanvaardbaarheid van loon- en andere eisen. Maar het is een dwaling te menen, dat men zulks bereikt door de invoering van de marginale toetsing. De grenslijn tussen rechtsstrijd en machts- of belangensstrijd valt in het geheel niet samen met de grens tussen de voor ieder geldende eis van „*zorgvuldigheid in het maatschappelijk verkeer*” en de „*kennelijke onzorgvuldigheid*”, waarvan slechts sprake is, indien geen redelijk handelend persoon in soortgelijke omstandigheden aldus had kunnen handelen. De toegepaste beperking is geen adequaat middel om het gewenste doel te bereiken; het is een botte bijl, die slechts een deel van de ongewenste procedures afhakt. De gedachtengang, waardoor de wetgever op een dwaalspoor is gekomen, is waarschijnlijk deze geweest: de rechter kan de redelijkheid van loon- en andere eisen niet beoordelen, zodat hij slechts behoort te kunnen ingrijpen in extreme gevallen. Op zichzelf is dit juist, doch dit rechtvaardigt

³ Prof. Mr. G. Hekkelman, *S.M.A.*, 1968, blz. 38.

⁴ H.R., 20 nov. 1924, N.J. 1925, blz. 89: de overheid, die in strijd handelt met een *publiekrechtelijk* voorschrift, kan ook een onrechtmatige daad plegen.

⁵ *Heldekermis*-arrest H.R., 29 maart 1940, N.J. 1940/1128.

⁶ H.R., 20 dec. 1940, N.J. 1941/365: de Ontvanger der belastingen had onzorgvuldig gehandeld door een in beslag genomen stamboekkoe als slachtvee te verkopen; H.R., 9 jan. 1942, N.J. 1942/295: de gemeente Ferwerderadeel handelde onzorgvuldig door een verzakking in het wegdek niet te repareren en er evenmin een waarschuwingbord te plaatsen; H.R., 3 april 1947, N.J. 1947/381: afbraak door de gemeente Loosdrecht van een drijvend botenhuis, hetwelk in strijd met de verordening in de Loosdrechtse plassen lag, i.p.v. dit naar een haven onder Breukelen te brengen.

⁷ In mijn *ESB*-artikel van 1968 heb ik kritiek uitgeoefend op de voorbeelden, die de *SER* in zijn advies heeft gegeven van gevallen, waarin van onevenredigheid geen sprake zou zijn. In de M.v.T. op het wetsontwerp m.b.t. de werkstaking distantieert de regering zich niet van deze voorbeelden van de *SER*, doch onderstreept slechts een op zich zelf volkomen juiste opmerking van de *SER*, dat ook een eis tot geringe loonsverhoging een staking kan rechtvaardigen, zonder dat er van onevenredigheid sprake behoeft te zijn (immers, hoe exorbitanter de looneis zou zijn, des te minder zou er sprake zijn van onevenredigheid tussen dit hoog opgeschroefde doel en de schade door de uit te breken staking).

niet de toegepaste beperking. Die beperking ligt immers reeds opgesloten in de, in art. 25 onder d ontwerp Wet CAO opgenomen, onrechtmatigheidsgrond „een kennelijke onevenredigheid... tussen het doel der werkstaking en de gevolgen van het toepassen van het stakingsmiddel”⁷.

Ook Hekkelman⁸ geeft geen andere motivering, waarom de vakbond, in tegenstelling tot ieder ander, vrijelijk onrechtmatig mag handelen, alleen niet kennelijk onrechtmatig, dan deze, dat er geen schromelijke onevenredigheid mag zijn tussen middel en doel. Dit laatste is juist, maar houdt geen beperking tot marginale toetsing in en bewijst met name niet waarom naast het zojuist geciteerde in art. 25 onder d vervolgens onder e nog eens de beperking door „kennelijk” moet worden aangebracht. Ik sluit mij dan ook geheel aan bij Van Esveld en Cluysenaer⁹, die het evenmin juist achten, dat datgene, wat tussen „willekeurige” burgers onderling ex art. 1401 B.W. ongeoorloofd is, tussen vakvereniging en werkgever toelaatbaar zou zijn.

De motivering in de Memorie van Toelichting, waarom hier zou moeten worden volstaan met een marginale toetsing, is dus geheel onvoldoende. Het is overigens wel opvallend, dat het voorbeeld, dat de M.v.T. geeft van een geval, waarin de uitlokking kennelijk onrechtmatig is, precies betrekking heeft op het geval, berecht door het Panhonlibco-arrest¹⁰. Het is de ironie van het wetsontwerp, dat het arrest, dat juist zo'n krachtige stroming heeft doen ontstaan ten gunste van dit wetsontwerp, onder de nu voorgestelde wettelijke regeling met wijziging van de gronden precies dezelfde uitslag zou hebben gehad.

3. STAKING NA AFLOOP VAN CAO

Bij de beantwoording van de vraag, waar de grens ligt tussen de rechtmatige en de onrechtmatige staking, wordt m.i. onvoldoende betekenis toegekend aan het element, of de staking plaatsvindt tijdens de looptijd van een CAO of na afloop daarvan. Ik zou de stelling willen verdedigen, dat een staking tijdens de looptijd van een CAO altijd onrechtmatig is, tenzij er een rechtvaardigingsgrond is (vgl. het Panhonlibco-arrest) en dat een staking na afloop van een CAO altijd rechtmatig is, tenzij deze op één der in art. 25 Wet CAO volgens het wetsontwerp (doch te amenderen) genoemde gronden onrechtmatig is. In het eerste geval rust de bewijslast op de vakvereniging, die tot staking oproept, in het tweede geval op de werkgever.

Voor het eerste deel van deze stelling zoek ik aansluiting bij de Memorie van Toelichting op het onderhavige wetsontwerp, waaruit ik citeer (blz. 2-3, cursiveringen van mij)¹¹

„Wanneer de vakvereniging bij het ontbreken of aflopen van een c.a.o. zich bij een weigering van de werkgeversvereniging of van de werkgever zou moeten neerleggen, zou zij goedgevoeld tot machteloosheid kunnen worden gedoemd” en „De collectieve arbeidsovereenkomst wordt gesloten om gedurende haar looptijd de arbeidsvoorwaarden vast te leggen en geschillen daarover uit te sluiten. Het is met de strekking van een zodanige overeenkomst niet te verenigen, dat een vakvereniging een staking zou uitroepen, gericht op doorbreking van de collectieve arbeidsovereenkomsten die zij vrijwillig heeft aangegaan. Dergelijke stakingen zullen derhalve ongeoorloofd zijn (behoudens wellicht zoals de SER stelt in uitzonderlijke gevallen, waarin bijzondere omstandigheden inbreuk op de vredesplicht rechtvaardigen)” (dit laatste klinkt restrictiever dan de formulering van de rechtvaardigingsgrond in het Panhonlibco-arrest, dat eveneens betrekking had op een staking tijdens de looptijd van een CAO).

Voor het tweede deel van deze stelling heb ik in een vroeger betoog¹² de gedachte ontwikkeld, dat na het einde van de looptijd van een CAO de individuele arbeidsovereenkomst — die niets anders is dan een adhesiecontract,

Hier rust

De Algemene Pensioenwet Politieke Ambtsdragers (APPA), die even royaal is als de meerderheid waarmee zij in de Tweede Kamer is aangenomen, bracht mij — via een gedachtenassociatie waarvan ik zelf een beetje geschrokken ben — op het Chapter Graf-schriften voor Tweede-Kamerleden. Omdat de vrees anti-democratische sentimenten op te wekken ons niet mag weerhouden een faux pas van onze democratie te signaleren, volgen hieronder toch enige proeven:

Menig belastingbetaler was opgelucht na het slaken van mijn laatste zucht.

*Mij kon de inflatie niet deren;
hoe ouder ik werd, hoe meer ik kon verteren.*

Hier rust na een langdurig otium cum dignitate een man met veel pensioen en nog meer commissariaten.

*Ook al vindt u het nu criant;
mijn oude dag was zeer riant.
Ik was op kosten van mijn land
een post-actieve bon-vivant.*

*Van linkse of rechtse signatuur,
per stuk komen wij allen even duur.*

*Hier rust onder de groene zoden
een kamerlid uit van zijn post-actieve periode.*

*Ik kon leven als een vorst
met mijn APPA voor de dorst.*

*Als loon voor mijn strijd voor de underdog
een eigen plaatsje vóóran bij de trog.*

R. Iwema

waarbij de arbeidsvoorwaarden van de CAO worden geïncorporeerd — geen inhoud meer heeft, niet geacht kan worden te blijven verwijzen naar een vervallen CAO en derhalve een „bepaald onderwerp” in de zin van art. 1356,

⁸ Prof. Mr. G. Hekkelman: Praeadvies Vereniging voor Arbeidsrecht 1967, *S.M.A.*, 1968, blz. 8-9.

⁹ Prof. Mr. N. E. H. van Esveld, Praeadvies Vereniging voor Arbeidsrecht 1967, *S.M.A.*, 1968, blz. 16 en Prof. Mr. J. L. H. Cluysenaer, *De Naamlooze Vennootschap*, 1968-1969, blz. 35.

¹⁰ „De omschrijving van de zorgvuldigheidsnorm brengt mede, dat een staking in het algemeen kennelijk in strijd zal zijn met de zorgvuldigheid, die bij de toepassing van het stakingsmiddel betaamt, als het doel van de staking geen betrekking heeft op de verhouding in de ruimste zin tussen werkgever en de werknemers en hun vakvereniging.”

¹¹ Ook Prof. Mr. G. Hekkelman en Prof. Mr. N. E. H. van Esveld, Praeadvies Ver. voor Arbeidsrecht, 1967, blz. 6 en blz. 17 gaan er van uit, dat de vraag van de rechtmatigheid van de staking pas een rol speelt bij een staking na ommekomst van de termijn van de laatst afgesloten CAO.

¹² *ESB*, no. 2535 d.d. 30 maart 1966, blz. 346-348. In dezelfde zin Mr. H. Versloot, discussie n.a.v. praeadvies van Hekkelman en Van Esveld voor de Vereniging voor Arbeidsrecht 1967, *S.M.A.*, 1968, blz. 28-30.

3° B.W., mist, zodat er geen geldige overeenkomst meer is, derhalve ook geen verplichtingen uit een arbeidsovereenkomst, dus evenmin wanprestatie bij staking. Tegen dit betoog is door Prof. Mr. M. G. Levenbach tijdens een vergadering van de Vereniging voor Arbeidsrecht op 6 juni 1969, waarbij ik een voordracht hield over hetzelfde onderwerp, ingebracht, dat in dat geval art. 1637 q lid 1 B.W.¹³ in werking gaat treden. Letterlijk genomen is dit artikel hier niet van toepassing; het heeft slechts betrekking op het geval, dat *bij het sluiten* van de individuele arbeidsovereenkomst geen loon wordt vastgesteld, niet op het geval, dat deze loonvaststelling *later* komt te ontbreken. Letterlijke toepassing zou zelfs tot een zeer onbillijk resultaat leiden. Immers, indien een werknemer bijv. 20 jaar in dienst is, zou hij bij het einde van een dan lopende CAO ineens terugvallen op het loon, dat 20 jaar geleden („ten tijde van het sluiten der overeenkomst”) gebruikelijk was. De gedachte van Levenbach is echter wél te funderen op art. 1638 z en 1375 B.W.¹⁴

Het betoog, dat er na het einde van een CAO en na het vastlopen van de onderhandelingen over een nieuwe CAO ook geen geldige individuele arbeidsovereenkomst meer over is, is echter op andere grond toch te handhaven. Wanneer de onderhandelingen tussen de werkgevers- en werknemersorganisaties zijn afgebroken, kan men niet als bedoeling van de individuele werkgever resp. werknemer, die lid zijn van bedoelde organisaties, aannemen, dat zij ook na het einde van de CAO de individuele arbeidsovereenkomst op de oude voet willen voortzetten. Dit is een *overtrekking* van de individuele bereidheid om het werk voorlopig op de oude voet voort te zetten ondanks de duidelijk gebleken collectieve onwil om zulks te doen. Niet het element van art. 1356 3° („bepaald onderwerp”) ontbreekt, dan toch dat van art. 1356 1° B.W. (wilsovereenstemming). Bij gebreke van wilsovereenstemming is er geen overeenkomst, die op grond van het gebruik kan worden aangevuld. Zonder individuele arbeidsovereenkomst ontvalt het verwijt, dat de vakvereniging uitlokt tot wanprestatie en uit dien hoofde een onrechtmatige daad zou plegen. Ook met deze tweede constructie kan het door de wetgever beoogde resultaat worden bereikt zonder in de dogmatische fouten van het onderhavige wetsontwerp te vervallen.¹⁵

W. J. Slagter

¹³ Art. 1637 q lid 1 B.W.: „Indien bij overeenkomst of bij reglement geen bepaald loon is vastgesteld, heeft de arbeider aanspraak op zodanig loon als ten tijde van het sluiten der overeenkomst voor arbeid als de bedongene, ter plaatse waar deze moest worden verricht, gebruikelijk was”.

¹⁴ Art. 1638 z B.W.: „De werkgever is in het algemeen verplicht al datgene te doen en na te laten, wat een goed werkgever in gelijke omstandigheden behoort te doen en na te laten”.

Art. 1375 B.W.: „Overeenkomsten verbinden niet alleen tot datgene hetwelk uitdrukkelijk bij dezelve bepaald is, maar ook tot al hetgeen dat, naar den aard van dezelve overeenkomsten, door de billijkheid, het gebruik of de wet, wordt gevorderd”.

¹⁵ Ik heb deze nieuwe grondslag te danken aan een opmerking van Mr. R. A. A. Duk, wetenschappelijk medewerker van de Universiteit van Amsterdam tijdens de discussie op de genoemde vergadering van de Vereniging voor Arbeidsrecht op 6 juni 1969. De uitwerking van deze gedachte vindt uitvoeriger plaats in de tekst van mijn voordracht op deze vergadering (met verwerking van de daarop volgende discussie), die in één van de volgende afleveringen van *S.M.A.* zal worden gepubliceerd. Aldaar zal ook een voorstel worden geformuleerd voor een nieuw art. 19 Wet CAO, waarin deze gedachte in aansluiting op H.R. 22 nov. 1963 N.J. 1964/128 (i.z. Pon's Automobielhandel N.V. tegen de N.V. Garage Kost te Amsterdam) is gecodificeerd.

Het aantal ondernemingen dat de balanswaardering op basis van vervangingswaarde heeft gesteld is kwalitatief hoog maar kwantitatief nog ver in de minderheid¹. Er zijn echter veel schrijvers, die de toepassing van de waardering op basis van vervangingswaarde in het verleden en met name bij de commentariëring van het voorontwerp en het ontwerp van Wet op de jaarrekening van ondernemingen hebben bepleit. Ook schrijver dezes telt zich con amore daartoe. Het is duidelijk dat bij ongewijzigde aanneming van dit wetsontwerp door de Staten-Generaal het waarderingsartikel 5, dat aangeeft dat de grondslagen van de waardering dienen te voldoen aan normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd, in de wetgeving „as such” het bepleite, op bedrijfseconomische basis berustende, waarderingsstelsel nauwelijks bevordert. Toch is het niet illusoir te achten dat de toepassing van de vervangings- of actuele waarde voor de balanswaardering in de nabije toekomst terrein gaat winnen.

De strekking van dit artikeltje is er de aandacht op te vestigen dat de vervangingswaarde, zoals deze thans in de jaarverslagen van grote naamloze vennootschappen wordt toegepast, bepaalde bezwaren aankleven. Schematisch kan de gebruikelijke toepassing als volgt worden aangegeven:

<i>Actief</i>	<i>Passief</i>
1 Boekwaarde	
2 + waardesprong positief =	2a Reserve Herwaardering
3 — waardesprong negatief =	3a ./ Reserve Herwaardering
4 Vervangingswaarde	2b Voorziening Latente belastingplicht 3b ./ Voorziening idem

De waardesprong wordt dus gesplitst in de Reserve Herwaardering, die Eigen Vermogen representeert en de Voorziening Latenties, die Vreemd Vermogen op lange termijn voorstelt (de gevallen van actieve latenties worden hier gemakshalve weggelaten).

Het uitgangspunt is de zo scherp mogelijke benadering van de *prijs* der activa op de koopmarkt, waarop de, eveneens zo juist mogelijk geschatte, economische afschrijvingen van de voorbije verbruiksperiode in mindering worden gebracht. Juist in deze prijzen ter koopmarkt schuilt m.i. een gevaar. Wat is toch de wetsintentie? Dat de jaarrekening een zodanig inzicht verschaft in *vermogen en resultaat*, dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd (artikel 2). Te weinig wordt er mee rekening gehouden, dat bij ontbrekend, resp. onvoldoende resultaat het vermogen in de knel komt en wordt teruggedrukt naar haar liquidatiewaarde.

Vervangingswaarde waardering

Een actueel voorbeeld is te vinden in de textielnijverheid. Door een duidelijke fase van herstructurering en heroriëntering is de rentabiliteit vrijwel over de hele linie tot nihil gedaald; zelfs heeft men op belangrijke punten geen kans gezien de afschrijvingen in de kostprijs te dekken. Maar de investeringen moeten, wil men niet helemaal achterop komen, doorgaan, zij het op een bescheiden peil. Dergelijke investeringen geschieden op een sterk stijgend niveau (loonronden, monetaire inflatie). Het resultaat is dus dat in een onbevredigende rentabiliteitsfase de op basis van vervangingswaarde waarderende onderneming te maken krijgt met stijgende waarden, hetgeen tot irrationele gevolgen leidt. Het argument dat de eveneens toenemende afschrijvingen op vervangingsbasis worden verdiend, lijkt onvoldoende omdat het bij de beoordeling van het vermogen niet alleen gaat om het intact blijven maar om een verlangde positieve rentabiliteit van dit vermogen. Men kan dus tot de conclusie komen dat het getoonde vermogen op vervangingsbasis een correctie heeft, die gebaseerd is op genormaliseerde netto rentabiliteit, *na* afschrijvingen, *na* belastingen, zelfs *na* statutaire tantièmes, die voor dit doel als een obligo kunnen worden beschouwd. Deze netto rentabiliteit kan dan worden gerelateerd aan de rentevoet waarvoor de onderneming geld kan opnemen (bankkrediet resp. lange leningen), thans dus ca. 7 à 8%. Hier volgt dan een tweetal cijfervoorbeelden:

Aandelenkapitaal	f. 1.000.000
Agioreserve en reserve gevormd uit de winst	„ 500.000
Herwaarderingsreserve	„ 1.000.000
	<u>f. 2.500.000</u>
Verlangd netto rendement 8% = f. 200.000	
I. Winst, na afschrijvingen	f. 500.000
af: tantièmes	„ 30.000
	<u>f. 470.000</u>
af: Vennootschapsbelasting 45%	„ 211.000
	<u>f. 259.000</u>
af: primair en aanvullend dividend 15%	„ 150.000
Overwinst ter reservering	f. 109.000

De uitgedeelde en gereserveerde netto winst is f. 259.000 en overtreft met f. 59.000 het gewenste rendement van het vermogen op basis van vervangingswaarde. Een correctie van dit vermogen is dus niet noodzakelijk.

II. Winst na afschrijvingen	f. 300.000
af: tantièmes	„ 18.000
	<u>f. 282.000</u>
af: Vennootschapsbelasting 45%	„ 127.000
	<u>f. 155.000</u>
af: primair en aanvullend dividend 9%	„ 90.000
Overwinst ter reservering	f. 65.000

De uitgedeelde en gereserveerde winst beloopt f. 155.000 en is f. 45.000 minder dan de gewenste netto winst. Gekapitaliseerd op basis van 8% p.j. heeft het vermogen op vervangingswaardebasis een correctie van $100 \times f. 45.000 : 8 = f. 562.000$, als volgt in de balans voor te stellen:

Passiefzijde:	
Aandelenkapitaal	f. 1.000.000
Agio- en Winstreserves	„ 500.000
Herwaarderingsreserve	„ 1.000.000
	<u>f. 2.500.000</u>
af: Correctie wegens rentabiliteitsverschil	„ 562.000
Eigen vermogen:	f. 1.938.000
Voorziening wegens correctie als boven	f. 562.000

De boeking van deze correctie aan de creditzijde van de balans verdient m.i. de voorkeur boven aftrek van de gewaardeerde activa aan de debetzijde. Een dergelijke aftrek zou niet slechts willekeurig zijn (immers in beginsel niet splitsbaar) maar ook onlogisch: het gaat hier om het zichtbaar maken van een „onderrendement” van het op basis van vervangingswaarde gewaardeerd eigen vermogen.

Een voordeel van een dergelijke voorstellingswijze zou tevens zijn dat een duidelijk licht wordt geworpen op de rentabiliteit van ondernemingen, die slechts *schijnbaar* (bijv. door uitkering van een relatief hoog „normaal” dividend) een voldoende rentabiliteit op basis van het werkzame vermogen op vervangingswaardegrondslag aanwijzen.

H. H. M. Foppe

¹ Zie mijn artikel in *ESB* van 27 oktober 1965, blz. 991-993.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Ontwikkelingshulp in cijfers

Recentelijk publiceerde de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) een kort overzicht van de financiële hulpverlening aan ontwikkelingslanden van de 17 bij het Development Assistance Committee (DAC) aangesloten lidstaten over de periode 1960-1968 (*Development Assistance 1968 and recent trends*). Aan dit overzicht ontleen wij de volgende gegevens.

De netto omvang van de financiële hulpverlening („official and private”) van de bewuste 17 landen bedroeg in 1968 \$ 12,9 mrd. De geregistreerde hulpverlening bestaat uit bilaterale schenkingen en leningen, bijdragen aan multilaterale ontwikkelingsinstellingen, directe en portfolio investeringen door de „particuliere sector”, en exportkredieten met een looptijd van langer dan een jaar. Een groot bezwaar van het gepubliceerde overzicht is dat uitsluitend de netto omvang van de financiële hulpverlening wordt gegeven, te weten de bruto omvang minus de door ontwikkelingslanden verrichte aflossingen. Over de laatste twee gegevens wordt geen enkele informatie verstrekt!

Het overzicht bestaat uit zes gedeelten. In het eerste wordt nagegaan hoe de netto kapitaalstroom naar de ontwikkelingslanden zich ontwikkeld heeft van 1960 tot en met 1968, onderverdeeld naar verschillende vormen (zie tabel 1). De gegevens over 1968 hebben een voorlopig karakter. Zo zien we dat de netto omvang van de kapitaalhelp in 1960 \$ 8.112 mln. bedroeg en in 1968 \$ 12.855 mln., een stijging van 58%. Deze stijging is vooral

toe te schrijven aan de „particuliere sector”; het aandeel hiervan in het totaal steeg van 33,8% in 1960 (investeringen 27,3% en exportkredieten 6,5%) naar 46,0% in 1968 (resp. 32,1% en 13,9%). Dat betekent dus voor de overheidssector een relatieve daling: van 66,0% in 1960 (schenkingen 51,9%, leningen 8,0% en overige 6,1%) naar 54,0% (resp. 31,6%, 18,7% en 3,7%). In vergelijking met 1967 waren het met name de stijging van de posten directe investeringen en exportkredieten uit de „particuliere sector” met elk een \$ 700 mln. die de daling van de overheidssector (\$ 84 mln.) meer dan goedmaakten.

Het tweede gedeelte van het overzicht geeft weer hoe groot de omvang is van de buiten de DAC verstrekte financiële hulpverlening; de desbetreffende gegevens hebben wij opgenomen in het onderste gedeelte van tabel 1. We zien daarbij o.m. dat de netto kapitaalhelp van de DAC-lidstaten zelf voor ongeveer 90% op bilaterale wijze wordt verleend. Het resterende gedeelte (\$ 12.855 mln. minus \$ 11.570 mln. is \$ 1.285 mln. in 1968) geschiedde multilateraal. De netto kapitaalhelp van multilaterale instellingen was in 1968 echter kleiner van omvang dan de „inflow”: \$ 1.200 mln. De overige bronnen (ongeveer 3% van het totaal) bestonden hoofdzakelijk uit de netto kapitaalhelp vanuit de landen „met een centraal geleide economie”; daarbij gaat het echter om schattingen. Overigens kan worden geconcludeerd dat de positie van de multilaterale instellingen relatief gezien in betekenis is toegenomen. In het overzicht wordt geschat dat de totale netto kapitaal-

TABEL 1.

Netto kapitaalhelp 1960-1968 (in \$ mln.)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
I Kapitaalhelp overheid DAC-lidstaten	4.723	5.210	5.576	5.920	6.014	6.078	6.303	6.692	6.471
1. Bilaterale schenkingen	3.716	4.031	4.102	4.034	3.868	3.770	3.802	3.673	3.377
2. Bilaterale leningen	473	658	963	1.518	1.784	1.864	2.022	2.271	2.404
3. Bijdragen aan multilaterale instellingen	534	521	511						
II Overige kapitaalhelp overheid DAC-lidstaten	241	934	455	368	362	444	479	748	689
1. Bilateraal	175	704	440	185	—63	231	305	342	479
2. Multilateraal	66	230	15	188	—81	226	252	156	477
Totaal I en II	4.964	6.144	6.031	6.105	5.950	6.310	6.608	7.034	6.950
III Particuliere kapitaalhelp DAC-lidstaten	3.148	3.097	2.497	2.512	3.192	4.181	3.856	4.213	5.905
1. Directe investeringen	1.762	1.825	1.467	1.631	1.791	2.509	2.197	2.010	2.742
2. Bilaterale portfolio investeringen	645	613	214	280	409	670	455	802	782
3. Multilaterale portfolio invest.	205	90	239	—33	141	248	15	306	590
4. Exportkredieten	537	569	577	634	851	753	1.189	1.095	1.790
IV Totaal netto kapitaalhelp DAC-lidstaten (I + II + III)	8.112	9.240	8.528	8.616	9.143	10.491	10.464	11.247	12.855
Totaal netto kapitaalhelp DAC-lidstaten, direct bestemd voor ontwikkelingslanden (IV — I. 3 — II. 2 — III. 3)	7.307	8.398	7.753	8.282	8.623	9.794	9.917	10.007	11.570
Totaal netto kapitaalhelp overige industriële landen (Finland, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika)	6	5	6	7	11	9	10	15	20
Totaal netto kapitaalhelp van landen „met een centrale planning” (schattingen)	200	300	400	375	375	325	350	350	325
Totaal netto kapitaalhelp multilaterale instellingen	284	252	412	654	790	899	893	1.060	1.200
Totaal netto kapitaalhelp voor ontwikkelingslanden	7.797	8.955	8.571	9.318	9.800	11.027	11.170	11.430	13.100

TABEL 2.

Totale netto kapitaalhelp DAC-lidstaten, 1960-1968; de stijging daarvan; het aandeel van elk land in 1968 in het totaal; en het percentage dat deze hulp uitmaakt van het bruto nationaal product

	Absolute bedragen netto kapitaalhelp (in \$ mln.)									Stijging in % 1960-1968	1968	
	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968		Aandeel in totale hulp in 1968 in %	Aandeel hulp in het BNP (in %)
Australië	59	71	74	97	119	137	148	192	187	217	1,5	0,67
Oostenrijk	6	20	31	6	21	47	49	48	74	1.130	0,6	0,66
België	182	160	118	175	164	221	178	164	243	34	1,9	1,15
Canada	145	87	110	131	142	169	267	254	306	111	2,4	0,49
Denemarken	38	33	15	11	32	15	21	25	74	95	0,6	0,55
Frankrijk	1.325	1.406	1.395	1.242	1.360	1.299	1.320	1.341	1.483	12	11,5	1,24
West-Duitsland	625	839	650	605	707	726	738	1.140	1.635	162	12,7	1,24
Italië	298	258	390	321	237	266	632	287	505	70	3,8	0,70
Japan	246	381	286	267	290	486	625	798	1.049	327	8,1	0,74
Nederland	239	200	114	134	118	239	254	228	276	16	2,1	1,10
Noorwegen	10	27	7	22	23	38	17	30	58	480	0,5	0,65
Portugal	37	44	41	51	62	31	40	78	74	100	0,6	1,45
Zweden	47	52	37	53	67	73	108	121	127	170	1,0	0,49
Zwitserland	157	211	161	203	110	191	110	134	242	54	1,9	1,43
Groot-Brittannië	881	899	745	721	919	1.028	939	841	845	4	6,6	0,83
Verenigde Staten	3.818	4.549	4.355	4.579	4.770	5.524	5.020	5.565	5.676	49	44,2	0,65
TOTAAL	8.112	9.240	8.528	8.616	9.143	10.491	10.464	11.247	12.855	58	100,0	0,77

TABEL 3.

De procentuele onderverdeling van de verschillende vormen van financiële hulpverlening per afzonderlijke DAC-lidstaat in 1968

	Australië	Oostenrijk	België	Canada	Denemarken	Frankrijk	West-Duitsland	Italië	Japan	Nederland	Noorwegen	Portugal	Zweden	Zwitserland	Groot-Brittannië	Verenigde Staten	DAC Totaal
Totaal netto kapitaalhelp	187	74	243	306	74	1.483	1.635	505	1.049	276	58	74	127	242	845	5.676	12.855
Overheidssector	83	38	38	70	39	56	36	30	48	49	40	57	57	8	51	63	54
Kapitaalhelp overheid	85	31	36	57	39	56	33	33	34	49	44	57	57	7	51	59	50
Bilaterale financiële hulp	72	16	14	38	11	25	18	21	28	30	16	46	9	4	34	43	33
Bilaterale technische hulp	6	4	16	8	11	28	9	6	1	10	5	11	25	1	12	12	12
Bijdragen aan multilaterale instellingen	7	12	6	11	18	3	6	5	4	9	22	—	24	2	5	4	5
Overige kapitaalhelp	—	7	2	13	—	—	3	—	14	—	—	—	—	1	—	4	4
Exportkredieten	—	7	2	10	—	—	3	—	14	—	—	—	—	—	—	4	4
Multilateraal	—	7	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Particuliere sector	16	62	62	31	61	43	64	70	52	52	60	43	44	92	49	37	46
Directe investeringen	14	—	3	15	—	27	12	23	12	33	8	2	20	19	24	26	21
Portefolio investeringen	1	4	6	7	—	—	37	2	—	23	—	41	8	10	3	10	11
Exportkredieten	1	58	53	9	61	16	15	45	40	—	4	52	—	16	63	1	14
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

hulp overeenkwam met ongeveer een kwart van de totale bruto investeringen van de ontwikkelingslanden.

In het derde gedeelte van het overzicht wordt de omvang van de netto kapitaalhelp van de DAC-lidstaten gerelateerd aan het gezamenlijke nationaal inkomen en bruto nationaal product. Gebleken zou zijn dat de doelstelling 1% van het BNP nog bij lange na niet bereikt is (in vergelijking met 1961 zou dit percentage zelfs gedaald zijn van 0,96 naar 0,77); ook tussen de afzonderlijke DAC-lidstaten bestaan nog grote verschillen (zie tabel 2, laatste kolom).

Het vierde gedeelte van het overzicht behandelt de netto kapitaalhelp uit de afzonderlijke DAC-lidstaten, onderverdeeld naar overheids- en particuliere sector. In tabel 2 hebben wij de totaalcijfers weergegeven. Met name Nederland is — over de gehele periode gemeten — een van de langzaamste „groeiers” (na Groot-Brittannië en Frankrijk). In tegenstelling tot het totaalbeeld van de DAC-landen is bij ons de overheidssector tussen 1960 en 1968 gestegen: van \$ 35 mln. naar \$ 134 mln., terwijl de particuliere

sector gedaald is van \$ 203 mln. naar \$ 142 mln. Van zes landen, België, Frankrijk, West-Duitsland, Nederland, Portugal en Zwitserland, bedroeg de netto kapitaalhelp meer dan 1% van het BNP. Uitgedrukt in % van het totaal van de hulp der DAC-landen nemen de Verenigde Staten de belangrijkste plaats in (44,2%), gevolgd door West-Duitsland en Frankrijk.

Het vijfde gedeelte van het overzicht behandelt de „terms of assistance”.

In het zesde en laatste gedeelte van het overzicht wordt o.m. voor 1968 per land de procentuele onderverdeling van de verschillende vormen van financiële hulpverlening te zien gegeven (zie tabel 3). Eveneens worden gegevens verstrekt voor welke ontwikkelingslanden de kapitaalhelp uiteindelijk bestemd was. India, Pakistan en Zuid-Vietnam (!) vormen daarbij de koplopers (met resp. 18, 7 en 6% van het totaal); de overige ontwikkelingslanden moeten volstaan met 3% en minder. En dat zijn er nogal wat.

Ingezonden stukken

DRUKVERDELING

Het artikel van Mr. J. J. H. Jacobs in *ESB* van 2 juli 1969 laat zien hoe gevaarlijk het is conclusies te bouwen op een onjuist uitgangspunt. Het ontbreken van een verband tussen offer en bate ten aanzien van de individuele premiebetaler is een typisch kenmerk van elke verzekering, maar daarom zijn verzekeringen nog niet op één lijn te stellen met belastingen. De vergelijking met de definitie van belastingen van Prof. Smeets kan dan ook bezwaarlijk als serieus worden aangemerkt.

De AOW is voor de individuele premieplichtige niet meer en niet minder dan een verplichte-lijfrenteverzekering met wat franje van collectieve elementen. De uitkering wordt verminderd als men minder dan 50 jaar verzekerd is geweest of tijdens de verzekeringsperiode schuldig nalatig is geweest met het betalen van de premie. De fiscale behandeling sluit dan ook terecht aan bij die van de vrijwillig gesloten lijfrenteverzekering en de meer of minder vrijwillig gesloten pensioenverzekering.

De grafiek met de nominale en reële premielaast voor inkomens tot f. 60.000 geldt óók voor de betaling van individuele lijfrentepremie zonder dat dit ergernis verwekt. Dat komt omdat Mr. Jacobs ons maar één kant van de medaille heeft laten zien, de periode van premiebetaling. Daarna komt echter de periode van het genieten van de uitkering. Gegeven het feit, dat er in het algemeen wel een zeker verband bestaat tussen de hoogte van het inkomen in de premiebetalingsperiode en de periode die daarop volgt, zal degene, die in de premiebetalingsperiode veel heeft geprofiteerd van de belastingvermindering door premieaftrek, zodra hij de uitkeringen gaat genieten relatief meer belasting over die uitkeringen moeten betalen. Langs deze weg wordt de schijnbare onrechtvaardigheid weer gecorrigeerd.

De invoering van de AOW ging gepaard met een nagevoegde volledige compensatie van de premieheffing voor de grote massa van de premieplichtigen, de werknemers. Er is geen reden om aan te nemen, dat dit effect later verloren is gegaan. De koppeling van de premie aan het inkomen in de plaats van een uniforme premie heeft verder nog een inkomensnivellerend effect dat niet mag worden onderschat.

Al met al is het duidelijk dat de premieheffing bij de beoordeling van de belastingdruk beter buiten beschouwing kan blijven.

Aan een „oplossing” zoals die van Mr. Jacobs bestaat dan ook geen behoefte. Zijn regelmatige progressie, waarmee, naar ik aanneem, wordt bedoeld een lineaire progressie, in de plaats van de dubbele progressie, is voorshands niet te realiseren, omdat zelfs een stijging van 20 tot 70% (0—50% komt niet in aanmerking) voor inkomens vanaf f. 5.000 tot f. 60.000 te weinig oplevert in vergelijking met de huidige belasting (inclusief premie). Om meer opbrengsten te verkrijgen, kan men de (rechte) lijn niet verder omhoogbrengen zonder de laagste inkomens te zwaar te belasten, terwijl voor de hoogste inkomens — mede gelet op de vermogensbelasting — ook het maximaal haalbare niet boven 70% kan worden gebracht, zodat de vereiste

opbrengst noodgedwongen moet worden gezocht bij de middengroepen.

C. P. A. Bakker

Naschrift

De heer Bakker vindt mijn uitgangspunt, dat de premiebetaling AOW en AWW op één lijn is te stellen met belasting betalen, onjuist.

Dat belastingheffing voor een deel dezelfde kenmerken heeft als verzekeren, is voor mij niet zo verwonderlijk: in beide gevallen neemt een collectiviteit ter hand wat het individu niet vermag. De aanwezigheid van een gemeenschappelijk kenmerk betekent zeker niet dat ik verzekeringen op één lijn stel met belastingen.

Als niet-verzekeringsdeskundige verwondert het mij wel, dat er volgens de heer Bakker geen verband bestaat tussen offer (lijfrentepremie) en bate (lijfrente-uitkeringen, c.q. de rechten daarop) bij lijfrenteverzekeringen ten aanzien van de individuele premiebetaler. Tot nu toe was ik in de mening dat de premiebetaler wel een gelijkwaardige tegenprestatie ontvangt in ruil voor het betalen van lijfrentepremies. De heer Bakker ontkent dit. Ook de artikelen van de heren G. Nooteboom en W. B. Koelman in *ESB* van 7 mei en 9 juli 1969 geven de indruk dat bij lijfrenteverzekeringen zulk een verband ontbreekt.

Maar zelfs indien men aanneemt dat met betrekking tot het verband tussen offer en bate geen verschil bestaat tussen premieheffing en lijfrenteverzekeringen, dan nog zijn er met betrekking tot andere aspecten wel degelijk verschillen tussen verzekeringen en premieheffing. Zo zijn de verzekeraars er nog niet in geslaagd iedereen te dwingen een lijfrenteverzekering te sluiten. Ook geschiedt het sluiten van lijfrenteverzekeringen in het algemeen niet krachtens wet (zie het dwangelement en het element van heffing krachtens algemene normen in de belastingdefinitie van Prof. Smeets).

Er is nog een collectief element bij de premieheffing. De hoogte van de premie is niet voor iedere premieplichtige gelijk, hetgeen in de regel wel het geval is bij lijfrenteverzekeringen. Het is voor mij onbegrijpelijk dat de heer Bakker, die aan de premieheffing „een inkomensnivellerend effect dat niet mag worden onderschat” toekent, hieruit de conclusie trekt, dat premieheffing mede daardoor meer een kenmerk van verzekering heeft dan van belasting. Een herverdeling van het nationale inkomen is als doelstelling m.i. tegenwoordig een kenmerk van belasting. Het totaal van de collectieve elementen van de premieheffing („franje” volgens de heer Bakker) wijst veel meer in de richting van belasting dan in die van verzekering.

En al zou de premieheffing als verzekering aangemerkt moeten worden, waarom zouden we deze niet in beschouwing mogen nemen bij een berekening van de druk van de gedwongen afdrachten aan de overheid? Afdrachten die het vrij beschikbare inkomen verkleinen. De betekenis van de opmerking van de heer Bakker over de destijds plaatsgevonden compensatie voor de werknemers ontgaat mij in dit verband.

De aftrekbaarheid van de lijfrentepremies voor de inkomstenbelasting kan los staan van een eventuele aftrekbaarheid van de premies AOW en AWW. Het zou ons te ver voeren hierop in te gaan. De aftrekbaarheid van de lijfrentepremies levert fiscaal voordeel op: het is een faciliteit (de vraag voor wie dit voordeel is, kunnen we in het midden laten). Dit behoeft geen betoog. Ook de verzekeraars wijzen in hun advertenties en dergelijke op de fiscale voordelen (cf. G. Nooteboom in *ESB* van 9 juli 1969, blz. 689 ten aanzien van de lijfrentepremies: „De overheid schiep fiscale faciliteiten ten behoeve der verzekerden, niet der verzekeraars. De fiscus derft daardoor jaarlijks honderden miljoenen belastinggeld...”). Zo ook geeft de aftrekbaarheid van de premies AOW en AWW fiscaal voordeel, ook indien men de latere uitkeringen belast ziet¹. Overigens heb ik blijkens mijn slotbeschouwing in het artikel van 2 juli 1969 geen enkel bezwaar tegen het niet belasten van de uitkeringen AOW en AWW. Integendeel.

Tot slot wijst de heer Bakker een lineaire progressie van de I.B.-tarieven van de hand, omdat dan de inkomstenbelasting te weinig oplevert. Het was juist de bedoeling van mijn artikel aan te tonen dat dit voor bepaalde inkomensgroepen minder met de botte bijl kan geschieden². Het is nog niet bewezen dat mijn voorstel, rekening houdend met de berekende speelruimte van ongeveer f. 2,3 mrd., kwantitatief onhoudbaar is.

Mr. J. J. H. Jacobs

¹ In een recent artikel, „Het voorontwerp van een regeling tot jaarlijkse bijstelling van het tarief van de inkomsten- en loonbelasting”, *Weekblad voor fiscaal recht*, dd. 26 juni 1969, blz. 559, merkt de heer Bakker op: „...degenen die geen of weinig inkomstenbelasting c.q. loonbelasting betalen. Ik denk hierbij met name aan de herziening van de uitkeringen ingevolge de AOW en AWW en de kinderbijlagen”.

² In hetzelfde artikel schrijft de heer Bakker op blz. 558: „Aan de andere kant zal het toch ook noodzakelijk zijn in de komende jaren een deel van de ruimte welke door de stijging van het nationale inkomen ontstaat, te gebruiken voor het afzakken van de progressie voor de middengroepen. Reeds geschoolde handarbeiders beginnen bij de huidige welvaart de steile progressie te merken”.

ONTWIKKELINGSHULP EN LANDBOUWPOLITIEK

Het artikel van de heer P. B. de Boer in *ESB* nr. 2702 van 2 juli 1969 over „Ontwikkelingshulp als achtergrond van toekomstige landbouwpolitiek” vormt een rechtstreekse aanval op de plantaardige oliën en vetten producerende industrie. De anderhalve kolom, waarmee het artikel begint, is echter dermate gevuld met onjuistheden, dat het ons moeilijk valt in kort bestek hierop kritiek te leveren.

Gaarne nodigen wij de heer De Boer uit voor een gesprek met ons Secretariaat om hem de gegevens te verstrekken, die het hem mogelijk zullen maken zelf deze kritiek te schrijven. Om de lezers van *ESB* nu reeds op enige onjuistheden te wijzen, het navolgende:

— De heer De Boer wijt de lage olieprijsen op de wereldmarkt aan Amerikaanse soya-olie; dit produkt verschijnt echter nauwelijks op de commerciële markten, doch wordt buiten de Verenigde Staten hoofdzakelijk als voedselhulp afgezet, waartegen toch geen zinnig mens bezwaar kan maken. De oorzaken van de lage olieprijsen liggen bij de gestegen kwantiteiten olie, die op de wereldmarkt

beschikbaar zijn gekomen, waarvan met name genoemd kunnen worden de Russische zonnebloemolie, de (hoofdzakelijk) Peruviaanse visolie en niet te vergeten de Europese raapolie, die wordt geproduceerd uit de voortdurend stijgende oogst van raapzaad, dat dankzij de te hoge richtprijs in toenemende mate door de Europese agrariërs wordt geproduceerd;

— Het toenemend verbruik van sojaschroot (door de heer De Boer soyavoerewit genoemd) is in de EEG in grote mate toe te schrijven aan de sterk gestegen produktie van varkens, pluimvee en eieren. De sterk gestegen produktie van soyabonen was het antwoord op de toenemende vraag naar eiwitrijk voer. Van de hoge heffing op voergranen profiteert het sojaschroot nauwelijks. De grote concurrenten van voergranen vormen andere, nagenoeg onbelaste, produkten uit de zetmeelsector. Dat het gebruik van sojaschroot, evenals van andere koeken en schroten uitsluitend verantwoordelijk zou zijn voor de enorme melkproduktie is, dachten wij, toch wel een langzamerhand achterhaald fabeltje;

— De heer De Boer spreekt van een gesubsidieerde margarineproduktie. Wij zouden willen volstaan met schertsenderwijs te stellen, dat de margarine-industrie wel gaarne zou willen weten, waar zij een subsidie in ontvangst zou kunnen nemen;

— Op blz. 674 haalt de heer De Boer de bekende slogans over verplaatsing van de veredelingsindustrie naar de ontwikkelingslanden weer van stal, daarbij alle sectoren op een hoop vegend. Voor wat betreft de oliën- en vettenindustrie zouden wij van de heer De Boer gaarne hiervoor de economische motivering vernemen. Het komt ons voor, dat een discussie zowel over de economische als de politieke consequenties van verplaatsing van de veredelingsindustrie naar de ontwikkelingslanden, de heer De Boer duidelijk zou maken, dat een eenzijdige en lichtvaardige benadering van het industrialisatiebeleid ten aanzien van de ontwikkelingslanden deze landen meer schaadt dan baat.

Vereniging van Nederlandse
Oliefabrikanten

Naschrift

In 1967 werd 5.398.000 ton oliehoudende zaden in de EEG ingevoerd, waarvan 3.007.000 ton soyabonen. Van deze laatste hoeveelheid was 2.741.000 ton afkomstig uit Amerika¹. Verschijnt de uit deze bonen verkregen olie niet op de commerciële markten? De invoer van perskoeken omvatte in 1967 4.143.000 ton. Van deze hoeveelheid was 1.804.000 ton afkomstig uit de Verenigde Staten. De totale waarde van de soya-export van de Verenigde Staten naar Europa bedraagt f. 1,8 mrd.² 60% van het veekoekeiwit gaat naar de rundveesector³.

Het totale olieverbbruik van de EEG bedroeg in 1966/1967 2.557.000 ton. Daarvan bestond 190.000 ton uit kool-

¹ Memorandum Europese Commissie, Deel B, Bijlage 13, Tabel 4.

² Mr. J. F. G. Schlingemann, *Fries Landbouwblad*, 16 maart 1969.

³ *Economie Agricole* no. 5, mei 1968. Uitg. Mij. Coöp. La Fayette, Parijs.

Economisch-statistische berichten

Nog even, en een nieuw decennium breekt aan. Vele publicaties verschijnen waarin beschreven wordt wat ons zo al te wachten staat; hier willen we slechts de aandacht vestigen op een aantal gegevens waaruit de ontwikkeling van een aantal grootheden binnen de EEG over het tijdvak 1958 t/m 1967 blijkt. Deze gegevens zijn te vinden in *Tien jaar Gemeenschappelijke Markt in cijfers, 1958-1967* (Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen, 1968). Daarnaast kan men zich bepalen tot de maandelijkse, door hetzelfde Bureau uitgegeven, *Algemene Statistiek*.

Zo zien we dat de bevolking van de landen van de Gemeenschap gedurende dit tijdvak gemiddeld met 1% per jaar is toegenomen van 168,7 mln. naar 184,7 mln. Nederland spant de kroon met een gemiddelde stijging van 1,3% per jaar.

Het bruto nationaal product van de zes landen van de EEG zou van 1958-1967 meer dan verdubbeld zijn en steeg in 1967 tot \$ 340 mrd. Italië en Nederland waren de grootste „groeiers”. Uitgedrukt per inwoner was deze stijging minder snel.

De invoer steeg van \$ 22,9 mrd. naar \$ 54,9 mrd. Italië en West-Duitsland gaven hier de hoogste groei te zien. Uitgedrukt in % van het BNP zien we dat voor Nederland de invoer ongeveer 37% daarvan uitmaakt. Ook de BLEU heeft een dergelijke hoge score.

De uitvoer tenslotte steeg van \$ 22,8 mrd. naar \$ 56,1 mrd. Nederland stond daarbij met een stijging van gemiddeld 14,5% per jaar bovenaan. In tabel 1 zijn de desbetreffende gegevens vermeld.

TABEL 1.

Overzicht van de ontwikkeling van de bevolking, het bruto nationaal product, de invoer en de uitvoer, 1958-1967 in de EEG

	Bevolking in mln.			BNP tegen marktprijzen in \$ mrd.			BNP per inwoner in \$			Invoer in \$ mrd.			Uitvoer in \$ mrd.		
	1958	1967	Gem. stijging in %	1958	1967	Gem. stijging in %	1958	1967	Gem. stijging in %	1958	1967	Gem. stijging in %	1958	1967	Gem. stijging in %
West-Duitsland	54,3	59,9	1,1	55,2	121,3	7,8	1.082	2.026	6,6	7,4	17,4	10,0	8,8	21,7	10,6
Frankrijk	44,8	49,9	1,2	52,9	109,0	9,1	1.182	2.184	7,8	5,6	12,4	9,2	5,1	11,4	9,3
Italië	49,0	52,4	0,7	29,4	67,1	9,6	599	1.279	8,8	3,2	9,7	13,0	2,6	8,7	14,5
Nederland	11,2	12,6	1,3	9,5	22,8	9,6	849	1.809	8,2	3,6	8,3	9,7	3,2	7,3	9,5
België	9,1	9,6	0,7	10,5	19,4	7,1	1.160	2.022	6,3	} 3,1	} 7,2	} 9,6	} 3,1	} 7,0	} 9,7
Luxemburg	0,3	0,3	1,0	0,4	0,7	5,6	1.409	5,1							
EEG	168,7	184,7	1,0	157,9	340,3	8,7	955	1.842	7,5	22,9	54,9	10,2	22,8	56,1	10,5

zaadolie ⁴. In *Landbouwvoorlichting* no. 3 werd in 1948 berekend, dat als minimum met 340.000 ton krachtvoer voor de rundveestapel in ons land zou kunnen worden volstaan. In 1956/1957 was het totale krachtvoerbruik van de rundveestapel reeds gestegen tot rond 700.000 ton, om in 1966/1967 uit te lopen tot 1.600.000 ton.

Nadien heeft de stijging zich verder voortgezet. Een stijging van het eiwithoudend-krachtvoerbruik in de EEG van 2 mln. ton in 1957 tot 6 à 7 mln. ton in 1967 is al voldoende voor een boterproductie van rondweg 350.000 ton per jaar, dus belangrijk meer dan het jaarlijks overschot ⁵. Deze stijging dankt haar ontstaan vooral aan het feit dat de EEG-melkprijs ca. tien cent per kg boven het wereldmarktprijsniveau werd uitgetrokken, terwijl de vee-koeken onbelast werden binnengelaten. Door de grote

Het Statistisch Bundesamt Wiesbaden publiceerde onlangs een overzicht van het aantal stakingen en uitsluitingen gedurende het tijdvak 1960 tot en met 1967 in 24 landen (*Preise, Löhne, Wirtschaftsrechnungen; Reihe 12, Verdienste und Löhne im Ausland, I. Arbeitnehmerverdienste und Arbeitszeiten; Streiks und Aussperrungen*, blz. 63-70). Het overzicht heeft betrekking op het aantal stakingen en uitsluitingen, het aantal daarbij betrokken werknemers, en de daardoor verloren gegane arbeidsdagen, per land onderverdeeld naar de bedrijfstakken mijnbouw, verwerkende industrie, bouwnijverheid, handels-, krediet- en verzekeringsinstellingen, en verkeer. Tabel 2 geeft een selectie van de beschikbare cijfers.

TABEL 2.

Stakingen en uitsluitingen

		Aantal bij stakingen en uitsluitingen betrokken werknemers	Aantal verloren gegane arbeidsdagen	Aantal verloren gegane arbeidsdagen per betrokken werknemer
België	1966	45.523	533.239	11,7
	1967	38.459	181.713	4,7
Frankrijk	1966	3.341.003	2.523.488	0,8
	1967	2.823.619	4.203.509	1,5
Italië	1966	1.887.992	14.473.551	7,7
	1967	2.244.203	8.568.433	3,8
Nederland	1966	11.188	12.647	1,1
	1967	1.564	6.165	3,9
Groot-Brittannië	1966	543.900	2.398.000	4,4
	1967	733.700	2.787.000	3,8
Verenigde Staten	1966	1.960.000	25.400.000	13,0
	1967	2.870.000	42.100.000	14,7

⁴ Memorandum Europese Commissie, deel D, blz. 113.

⁵ ESB, 12 juni 1968, blz. 559.

Dr. J. J. L. van Berckel: *De maatschappelijke en economische betekenis van de spreiding van effectenbezit*. Æ. E. Kluwer, Deventer 1969, 202 blz., f. 23,50.

Dat de schrijver op het genoemde onderwerp is gepromoveerd, kan geen verwondering wekken. Als directeur van de inmiddels opgeheven Stichting Verbreiding Effectenbezit is hij persoonlijk ongetwijfeld geconfronteerd geweest met de vraag welke maatschappelijke en economische betekenis aan het werk van de Stichting moest worden gehecht. Verwerking van zo'n probleemstelling tot een proefschrift is een loffelijk streven.

Lag het onderwerp voor de hand, de wijze waarop het wordt uitgewerkt is bij een proefschrift van wezenlijke betekenis. Een gevoel van teleurstelling komt daarbij op, dat men niet alleen aan de promovendus mag wijten. De beoordelingsnormen, die vanuit de universiteit aan proefschriften worden aangelegd, zijn hierbij zeker zo belangrijk. Bij het proefschrift van J. J. L. van Berckel gaat het in feite om compilatie van beschikbaar materiaal, zonder dat daaruit nieuwe conclusies of vraagstellingen worden afgeleid. Voor de prakticus, die in 100 pagina's (van totaal 175 blz. relevante tekst) nu een compleet overzicht heeft van de wijzen waarop in de Verenigde Staten, Engeland, West-Duitsland en Nederland feitelijk onderzoek is gedaan naar de mate waarin effectenbezit voorkomt, is het boek een handzame hulp. Voor het overige werkt het weinig stimulerend. Het is waarschijnlijk onvermijdelijk dat een boek als het onderhavige wordt begonnen met een motivering van het persoonlijk bezit. Een bezwaar is echter, dat deze motivering vrijwel volledig is afgestemd op het

bovendrijvend Christelijk geloof, van Thomas tot *Quadragesimo Anno* en van Luther tot Brunner. Dat men aan de Wederdopers en de Zwijndrechtse Nieuwlichters een echt christelijke inspiratie niet ontzeggen mag, zou reden geweest kunnen zijn om aan hun kort maar fel brandende opvattingen inzake bezit aandacht te besteden. Dit is niet gebeurd, een verzuim dat niet goedge maakt wordt door aandacht voor de Zuid Amerikaanse ontwikkelingen binnen de R.K. Kerk aldaar, die naar het schijnt inzake bezitsideeën niet geheel evenwijdig met de traditionele interpretatie van *Rerum Novarum* lopen.

Het reeds vermelde empirisch onderzoek wijst uit (en wie had anders verwacht) dat het effectenbezit vooral geconcentreerd is bij de vrije beroepen, de zelfstandigen, directeurs en andere hoogbetaalde functionarissen van bedrijfsleven en overheid, leraren en renteniers. In de loop van de jaren blijkt het percentage van de bevolking, dat opgeeft effectenbezitter te zijn, wat te stijgen. De grote claim, die een kleine groep legt op de geldwaarde van het totale effectenbezit, verandert vooralsnog nauwelijks.

In het licht van het groeiende effectenbezit had eigenlijk moeten worden geanalyseerd in hoeverre dit een min of meer noodzakelijk gevolg is van enerzijds de juridische vorm der eigendom en anderzijds de verschuldiging van de overheid. Wanneer het maatschappelijk kapitaal meer en meer binnen de NV-vorm wordt gebracht zou dit door een toenemend aandelenbezit

worden begeleid. Wanneer de overheidsschuld groeit, zal dit tot uiting komen in verhoogd obligatiebezit bij de burgers. Over deze macro-ontwikkeling wordt in het proefschrift niet bericht.

Het doet wat wonderlijk aan, dat in één van de conclusies van de slotbeschouwing vooral de lagere-inkomensgroepen ervan worden verdacht sociaal prestige te willen verwerven door aanschaf van duurzame consumptiegoederen. Wie de HISWA wel eens heeft bezocht en later ziet hoeveel kapitale schepen in jachthavens bijna blijvend lijken opgelegd, heeft zo zijn eigen gedachten over deze kwestie. De lagere-inkomensgroepen in onze maatschappij, sparen zelf of via hun werkgever aanzienlijk, maar omdat dit inkomensverzorging (AOW/AWW-Ziektewet-Wet op de Arbeidsongeschiktheid-Wachtgeld- en Werkloosheidswet) op omslagbasis betreft, valt de eigendom der produktiemiddelen toe aan een kleine welvarende groep en aan de staat. De scheiding, die in onze economie is gevallen tussen particuliere spaardraad en investeringsbeslissing maakt het verband tussen inkomensbesteding en vermogensvorming nog ondoorzichtiger.

Het proefschrift zou er goed aan hebben gedaan om op al deze aspecten nader in te gaan. Voor men kan spreken over de betekenis van effectenspreiding moet men eigenlijk eerst weten welke overwegingen de lagere-inkomensgroepen (en daar gaat het bij spreiding toch om) al dan niet hebben om in dit voorstel te stappen. Misschien kan de jonge doctor zijn proefschrift nog eens met een tweede deel aanvullen.

J. Varkevisser

Volgens mijn berekening bedraagt dit nadeel 3,5 à 5 cent per kg krachtvoer, afhankelijk van het soort voer. Alleen door de Nederlandse invoer van grondstoffen voor veevoer bedraagt dit nadeel jaarlijks minstens f. 2 mln. Daarvan zou men elke Nederlandse boer gemiddeld ongeveer f. 1.300 kunnen uitkeren⁶.

Instemmend met de zienswijze van Prof. Tinbergen en verwijzende naar de sterk toegenomen koopkracht en zuivelinvoer in Japan stelde ik woordelijk op blz. 674: „De ontwikkeling in Japan voert mij tot de conclusie dat als primaire doelstelling van het toekomstige EEG-landbouwbeleid moet worden gesteld het loon- en prijsbeleid in de EEG zoveel mogelijk af te stemmen op een snelle industrialisatie van de ontwikkelingslanden”. Het is mij niet duidelijke

lijk waar ik in deze passage heb gepleit voor een eenzijdige verplaatsing van de oliën- en vettenindustrie naar de ontwikkelingslanden.

Het neerschrijven van mijn opmerkingen werd niet ingegeven door de begeerte tot een aanval op de olie- en vettenindustrie, maar door een gevoel van verontrusting over de groeiende agrarische overschotten. Over fouten in mijn argumentatie word ik bij voorkeur gaarne ingelicht in dit blad, ten dienste van een meer algemene informatie. Tot dusver heeft de inzendster meer grote woorden dan concrete argumenten aangevoerd.

P. B. de Boer

⁶ Drs. De Veer, *Fries Landbouwblad*, 1 november 1968.

W. K. Brauers: Input-output analyse en internationale economische integratie. Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen-Utrecht 1968, 276 blz., Bfrs. 825.

De input-output analyse (afkorting: i-o analyse) heeft onmiskenbaar reeds een lange weg afgelegd sinds de eerste operationele toepassing door W. W. Leontief op de economie van de Verenigde Staten, waarvan de resultaten werden gepubliceerd in 1941. Haar toepassingsgebied werd verruimd en parallel hiermee werden nieuwe concepten en technieken geïntegreerd.

Deze dissertatie is relevant in zoverre zij zowel nieuwe perspectieven voor toepassing opent als nieuwe begrippen aan de hand doet. In de eerste plaats worden prognose- en beslissingsmodellen ontwikkeld die kunnen worden aangewend bij de economische integratie van verscheidene landen. Het gaat hier dus om een uitbreiding van de bestaande interregionale i-o modellen. In de tweede plaats worden concepten voorgesteld die een verfijning beogen van de reeds bestaande, zoals bijv. de activiteitsmultiplicatoren (blz. 38).

Oud en nieuw in de i-o analyse worden in het eerste deel behandeld: Na de klassieke behandeling van de statische i-o duikt het begrip „activiteitsmultiplicator” op. In zijn sectoriële dimensie meet deze multiplicator het effect van een marginale toeneming van een component van de finale vraag op de produktie van alle sectoren. Een concrete berekening voor een 49-tal Belgische sectoren illustreert dit concept.

Het aggregatieprobleem wordt door de auteur op een vrij pragmatische wijze aangepakt. Vooral wordt de nadruk gelegd op de behoefte aan een eenvormige en universele omlijnning van de sectoren. Nochtans ware het m.i. interessant geweest indien enkele criteria aangeduid waren, die meespelen bij het vastleggen van het aantal sectoren waarnaar uiteindelijk zal worden geaggregeerd, zoals bijv. de structuur van de transactiematrix. Wellicht zou de grafentheorie hierbij kunnen worden ingeschakeld. Vervolgens integreert de auteur op een systematische wijze de evolutieve en dynamische elementen in het i-o model. Zo verschijnen veranderlijke produktie-, ar-

beids- en kapitaalcoëfficiënten op de voorgrond. Tevens wordt een alternatieve extrapolatiemethode voor de RAS-techniek van R. Stone ingevoerd, de PES-methode genaamd. Zij steunt op prijsaanpassingen in de transactiematrix per bedrijfstak, waarvoor kwantitatieve extrapolaties worden doorgevoerd en ten slotte structuurwijzigingen worden opgespoord.

Na lezing van het eerste deel kan men zich de vraag stellen of de talrijke interessante aspecten van de i-o theorie die hierin aan bod komen, niet aangevuld zouden kunnen worden met bijv. een behandeling van het *stochastisch* karakter van de i-o analyse. Om de i-o analyse tot een volwaardige econometrische methode uit te bouwen is m.i. benevens een wiskundige specificatie van het model ook een stochastische specificatie nodig. Een dergelijke specificatie zal het mogelijk maken een oordeel te vellen over de statistische precisie van de oplossing, die eventueel aan de basis ligt van belangrijke beslissingen.

Het tweede deel van het boek bevat m.i. de belangrijkste bijdrage tot de i-o analyse. Hier wordt de i-o analyse gesitueerd in een concrete economische ruimte, gevormd door landen die bij een economisch integratieproces zijn betrokken. Gesteld wordt dat de internationale economische integratie de technische coëfficiënten zal beïnvloeden omwille van substitutie- en schaal-effecten. Beschikt men over enige ex ante informatie omtrent de toekomstige evolutie van deze coëfficiënten, dan wordt het mogelijk de zgn. integratie-produktiecoëfficiënten op te stellen, die op hun beurt een prognose mogelijk maken van de handelsstromen na het voltrekken van het integratieproces. Met behulp van lineaire programmering wordt vervolgens het optimale produktiepatroon afgeleid voor de verschillende landen. Als doel wordt het minimaliseren van de arbeidskosten gesteld, waarbij als specifieke randvoorwaarden de volledige werkgelegenheid, beperkte produktiecapaciteiten en een gebrek aan arbeidsmobiliteit voorkomen.

Samenvattend kan men zeggen dat de

theoretische leemten die hier en daar voorkomen ruimschoots worden gecompenseerd door de methodologische „know how” van de auteur. In dit opzicht heeft de jarenlange ervaring van de auteur op het vlak van de i-o analyse op een vruchtbare wijze ingewerkt op de uitwerking van het boek. Na lezing van het tweede deel kijkt men dan ook met spanning uit naar een concrete toepassing in de toekomst op Europese schaal. Een handig zaakregister vormt nog een bijkomend pluspunt.

P. Van Rompuy

Corrado Pallenberg: De financiën van het Vaticaan (Vatican finances. Vert. door Dra. M. G. Schenk). De Boekerij, Baarn 1969, 189 blz., geb. f. 11,90.

Over de financiën van het Vaticaan doen vele speculaties en geruchten de ronde. De auteur tracht hiermee af te rekenen door een poging te doen enige exacte gegevens hierover te verstrekken. Dat was een lastige opgave omdat het Vaticaan zelf weigerde hierover enige informatie te verschaffen. Pallenberg noemt in zijn Inleiding het resultaat dan ook „niet geheel bevredigend”.

Inhoud: Inleiding — Geef de keizer — De Pieterspenning — De hoogerwaardige Apostolische kamer — Het Concordaat van Mussolini — De kleinste staat ter wereld — De Romeinse Curie — De schatkamers van de Paus — Leken als financiers van het Vaticaan — Geef de keizer niet — Propaganda Fide — „Cardinal Moneybag” — Bevoorrecht dank zij „Kirchensteuer” — Komende openheid in Nederland (dit laatste hoofdstukje is van de hand van de vertaalster) — Register.

Prof. Dr. H. J. van der Schroeff: Winstbepaling en financieringsstructuur. Muusses, Purmerend 1969, 27 blz., f. 2,90.

In dit artikel, een overdruk uit het *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde* stelt Prof. van der Schroeff de inhaalafschrijvingen aan de orde. Het zwaartepunt ligt bij de invloed welke van de financieringsstructuur op de winstbepaling uitgaat met betrekking tot deze afschrijvingen.

H. BRONS Jr

MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON (010) 11.19.80*

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM-2

Wilt u kennismaken met het weekblad

Vraag dan een proefnummer aan bij de Administratie van Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

jonge academici

Het Ministerie van Financiën,
een centraal bestuurs-
departement met veelzijdige kon-
takten, ook met instellingen van
het maatschappelijk leven vraagt

t.b.v. een aantal beleidsafdelingen

Schriftelijke sollicitaties onder
vacaturenummer 9-1977/0936
zenden aan de
Rijks Psychologische Dienst,
Prins Mauritslaan 1,
's-Gravenhage.

De salarissen zijn exclusief
6% vakantieuitkering. AOW-
premie is voor Rijksrekening.

economen

juristen

**afgestudeerden van
andere
studierichtingen**

voorzover de problematiek van
het openbaar bestuur een
onderdeel van de studie vormde.

Ook zij die binnenkort
afstuderen kunnen solliciteren.

met belangstelling voor:

de financiering van de
technologische research en
ontwikkelingen, ook in
internationaal verband

het adviseren over het
uitgabenbeleid van de
verschillende ministeries

binnenlandse monetaire
vraagstukken

de financiële verhouding tussen
rijk en gemeenten

de nationale en internationale
kredietverzekering

verband met de financiële aange-
legenheden in ontwikkelingshulp

loopbaan en perspectief:

Kandidaten kunnen eventueel een
voorkeur uitspreken om hun
loopbaan bij Financiën te
beginnen in een van de
genoemde sectoren.

Voor een carrière bij Financiën
is een zo breed mogelijke vor-
ming vereist. Kandidaten moeten
dus in beginsel bereid zijn in
een latere fase ook in andere
sectoren werkzaam te zijn.

Aan pas afgestudeerde
academici wordt een aanvangs-
salaris geboden van f 1 369,-
per maand [referendaris 2e kl.].

Na enige jaren volgt
bevordering tot referendaris
[max. f 2 283,- per maand].

Verdere promotiemogelijkheden
zijn aanwezig.

